

Vladimir Roganović (Beograd)

Andrić na hercegnovskim osunčanim stranama¹

Porodična kuća u osunčanom Herceg Novom jedina je takva građevina podignuta po Andrićevom naumu za njegovog života. Zajedno sa vrtom, nikla je da bude harmonični mizanscen zrele porodične sreće Ive Andrića i Milice Babić. Stanovao je, radio i stvarao Andrić u svojem nemirnome veku na mnogim adresama. Ovaj rad traga za mogućim odgovorima na pitanja: šta je proznog graditelja MOSTA NA ŽEPI i NA DRINI ČUPRIJE osmelilo i nagnalo da u jeseni svog života, prvi i jedini put, (sa)gradi kuću upravo na tački između tri puta na Toploj? Sunce, svetlost, prirodno ili socijalno okruženje *grada umjetnika?* Ili – ljubav?

Meni je bilo lepo u Herceg-Novom.

Za vedrih dana, sa balkona svoje kuće

često sam gledao i razmišljao o crnogorskom vladici [...]

O Boku Kotorsku otimali su se

Mlečani, Turci, Španci, Rusi, Austrijanci...

Kako i ne bi o takvu lepotu!

(Ivo Andrić; prema Jandić 1977: 71)

Na polovini puta puta između parka nekadašnjeg hotela „Boka“ i crkava Svetog Đorđa i Svetog Spasa u čijoj je keliji mladi Njegoš sticao znanja od jeronaha Josifa Tropovića – baš u Njegoševoj ulici – obgrljena sa svih strana vrtom zeleni, leži solidna građevina, otmena u svojoj skromnosti i skladno srasla sa vrtom i okolinom. To je jednospratna porodična kuća jednostavnih i umerenih linija, povazan osunčana a prijatno senovita. I sve je na toj kući i oko nje udešeno tako da se nema šta niti dodati niti oduzeti. Sa tri strane njen je vrt omeđen uskim ulicama, na blago ukošenoj zaravni. Svemu je važnom dovoljno blizu i dovoljno daleko: obali, suncu, vrevi života. I tišini. Kao da je tu oduvek bila.

To je hercegnovska kuća Iva Andrića, u ulici Njegoševoj.

Svojim izgledom ona ne nalikuje ni na tradicionalne kamene kuće kakve su imućniji Novljani kroz vekove podizali u tome delu grada. Ne liči ni na kuće

---

¹ Rad predstavlja fragment istraživanja o Andrićevim hercegnovskim godinama koje je u integralnoj verziji objavljeno u knjizi ANDRIĆ U HERCEG NOVOM – ANDRIĆEVE STAZE, LICA I PREDELI (Roganović 2018).

koje su od polovine XX veka, kada je grad počeo da raste, stale da se ređaju među živopisnim đardinima ili unutar njihovih suvomeđa. Ta je građevina brižno zamišljena, umešno projektovana i dobro izvedena. Namerniku koji je pogleda spolja, sa ulice, pažnju isprva privuče nekoliko dojmova. Kameni blokovi, posiveli i čvrsti, lučno postavljeni iznad verande, potekli su iz stare i dobre žile pa im godine daju dostojanstvenost. Na rubovima zgrade skroman je dekor od cigala, unakrsno ugrađenih. Veranda i balkon su prostrani i jednostavni. Sa terase, u vedro i mirno jutro kakvo u Herceg Novom ume često da osvane, pogled kroz palme i čemprese, preko bokokotorskog prirodnog amfiteatra, seže do samog Lovćena.

To je ambijent koji će ideju oplemeniti, misao izoštriti, a plemenitu nameru poduprti.

Kuća od sunca i sene i vrt od harmonije i zamamnosti nikli su 1963. godine da budu mizanscen zrele porodične sreće Iva Andrića i supruge mu Milice Babić. I bili su, vreme će pokazati, topos istinskog piščevog ličnog spokoja i radosti. Među svim tačkama na kojima je stanovao, upravo je tu, na tački između tri puta na Toploj, živio veliku sreću svoga nemirna veka.

Događaji koji su prethodili Andrićevim hercegnovskim godinama morali su piščevu želju za kućom na moru samo ojačati. Svetska slava koja je ispred Andrića hodila kao neki dobar glas, posebno nakon što je svetom bila odjeknula vest da je jugoslovenski pisac dobitnik nagrade koju Švedska akademija i Nobelov komitet dodeljuju od 1901. godine, oduzimala je piscu one dragocene časove osame i krunila spokoj *običnog* dana. Beogradski dom bio je često ispunjen prijateljima i saradnicima, ali i ljubopitljivcima sa svih strana sveta. Teško je i pobrojati silne izjave koje je Andrić tih dana davao jugoslovenskim i inostranim novinarima.

Poznata konferencija za štampu u Francuskoj 7, na kojoj je pisac jasno dao odgovore na pitanja šta oseća, šta misli i šta namerava, nije ni izbliza bila utajila znatiželju jugoslovenske i svetske javnosti. Naprotiv, ona je postajala sve više željna Andrićeve izgovorene reči. Pozivi su stizali jedan za drugim, odat svud. Andrić se, znano je, pomno pripremao za svaku protokolarnu obavezu: za prijem kakvoga priznanja ili plakete, za učešće na svečanoj akademiji, izlaganje, razgovor sa novinarima. Množile su se takve prilike. Sve je došlo, ipak, iznenada. Nije to čoveku u kome je „neka prigušena iskra nepoverenja prema svetu tinjala [...] još od detinjstva“ (Palavestra 1981: 130) ni prijalo ni lako padalo. Iz Andrića je ta iskra isijavala ka prostorima samoće „na ograničeni prostor ličnih doživljaja i preokupacija“ (Palavestra 1981: 130). Govorio je pisac:

Ja se plašim publiciteta. Znam da ga novinari nisu izmislili; ni Gospod Bog ne može bez zvona! Ali moram vam priznati: kao mlad čovek nisam ni u snu mogao poverovati da će publicitet jednog dana predstavljati tešku prepreku u mom životu. (Jan-drić 1977: 42).

Bio je Andrić tada sedamdesetogodišnjak, narušenog zdravlja, a supruga Milica Babić sve više poboljeva od artritisa. Sviklom na mir i željenu samoću, on za njima žudi. Bivajući, sa druge strane, duboko svestan da kao Nobelov laureat svakom izgovorenom rečju predstavlja koliko sebe toliko i kulturu iz koje je ponikao i u koju je tako dubokim korenima usađen, morao je da na ramenima dostojanstveno nosi svu težinu svoga položaja, u čemu je i uspevao. Piše, u ZNAKOVIMA PORED PUTA:

Priznaću bez oklevanja: ne volim mnogo one koji vole mnogo da pitaju, a onima koji su mi prijatelji kazujem, često i nepitan, sve sto žele da znaju o meni, mojim mislima, planovima i poslovima, kao i o osećanjima koja ih prate (Andrić 1977: 159).

Od 26. oktobra 1961, pa sve do kraja života – Andrića su staze vodile ka mnogima koji su voleli mnogo da pitaju. Koliko su ga putevi takvim stazama, nevoljenim, udaljavali od sreće oličene u svečanosti radnoga dana, zaključuje se iz njegovih beležaka, razgovara i pisama. Onima koji ga *nisu pitali* – prijateljima, govorio je, ponekad, o bezmalo podjednakom naporu koji za njega nosi pisanje jednog (običnog) odgovora na neko pismo i najdublje proze.

U Arhivu Srpske akademije nauka i umetnosti, među 71 kutijom i 5.786 jedinica arhivske građe Ličnog fonda Ive Andrića, zavedeno pod signaturnim brojem 1557², nalazi se Andrićevo pismo upućeno iz Beograda hercegnovskom zubnom lekaru Josipu Buzoliću. Datirano je 1. juna 1961. U obilju minuciozno sredene i obrađene Andrićeve pisane zaostavštine – rukopisa, dokumenata, zapisa, pribeleški, pisama, razglednica, poštanskih dostavnica, ova je kratka konvencionalna epistola, razume se, marginalna. Pod rukom istraživača, ta polovina običnog lista hartije na kakvom je daktilografisana mnoga Andrićeve kratka epistola, odaje utisak da su je, osim adresanta i pošiljaoca, čitale još jedino pregalačke oči arhivista Olge Mučalice i Anđelije Dragojlović koje su građu od preko 47.000 listova sredile i popisale. Među njima, i rečeno pismo.

Za „pojmovni par“ Andrić – Herceg Novi nesumnjivo važno.

Ivo Andrić ljubazno odbija Buzolićevu ponudu da od njega kupi stan na trećem spratu zgrade u samom centru Herceg Novog, u Njegoševoj 46, preko puta „gradskog kinematografa“. (To je mesto upravo naspram glavnog ulaza u današnju „Gradsku kafanu“.) Buzolić se Andriću učtivo obraća nakon što je od Olge Komnenović, supruge hercegnovskog dobrotvora i nekadašnjeg gradonačelnika, ministra u Vladi Kraljevine Jugoslavije Mirka Komnenovića (1870–1941), saznao da se on *interesira za ovo što će biti slobodan da mu saopšti*. Sledi iscrpno obaveštenje o mestu na kojem se stan nalazi, o rasporedu prostorija, mogućnostima preuređenja prostora u onaj koji će Andriću i njegovoj supruzi biti najpodesniji. U prilogu je i nacrt objekta.

² Lični fond Ive Andrića, Arhiv Srpske akademije nauka i umetnosti, broj 1557.

Rečena ponuda za kupovinu kuće, izvesno, nije jedina iz Herceg Novog koju je Andrić dobio ili razmatrao, ali jeste jedina o kojoj, koliko nam je poznato, danas postoji pisani trag u Andrićevoj zaostavštini. Ova kratka prepiska, osim što pokazuje piščevu nameru da u Novom kupi kuću ili plac tu nameru smešta u precizan vremenski okvir.

Nije preterano zaključiti da je „štogod kućice za odmor“ Andrić, svetski priznat pisac, mogao podići na svakoj tački Jugoslavije i da je o ponekom mestu i razmišljao. To potvrđuju i istražena arhivska građa i obimna literatura. Istoričar književnosti i prevodilac akademik Mladen Leskovac, na primer, piše Andriću 23. avgusta 1961. da je na njegovo traženje uspeo da pronađe jednu staru vilu kod Sremske Kamenice, u Ribnjaku, i prilaže njen crtež koji je sam napravio, kao i informaciju o ceni koju je dobio od sopstvenika vile (Popović 2009: 245). Andrić, ipak, ne prihvata ovu ponudu, iako o njoj razmišlja.

Sličan podatak nalazimo i u Ličnom arhivu Ive Andrića pod rednim brojem 3849. Dobrom poznaniku Rizi Ramiću koji bi, baš kao i Buzolić i Leskovac, bio počašćen time da mu pisac bude komšija u Postiri na Braču Andrić uz zahvalnost na brizi oko „naše kućice na moru“ otpisuje 1961: *Moja žena jednako kroji i prekraja neke planove, ali konačne odluke još nema.*³ Milica Babić je zajedno sa suprugom *krojila i prekrajala*: zbog zdravstvenih prilika u kojima se našla i zbog one tihe, duboke želje da suprugu pozne dane načini mirnijim i prijatnijim.

Razmišljanja supružnika tekla sa ka hercegnovskim predelima: suncu, svetlosti i lekovitom sumpornom blatu i toploj vodi čuvene banje u Igalu.

S proleća 1961. kao i tokom leta Ivo Andrić i Milica Babić provodili su nekoliko meseci u Herceg Novom (Đukić 2012: 491), boraveći u hotelu „Boka“ čije je rušenje nakon zemljotresa 1979. mnogi Novljanin sa suzama dočekaio. Njihova je oaza tada bio apartman broj 10 na prvom spratu hotela. I danas sećanje na dostojanstvenu zgradu koja je bila vedri centar gradskog života izazove setu i pokrene misao o vremenu čiji se titraji ne mogu urušiti niti zaboraviti. Knjige ovog hotela, otvorenog 1903. sa „centralnim ogrijevom i vrućom kupelji“ – da su srećnim slučajem u potpunosti sačuvane – savremeniku bi otkrile, poput arhivske građe, neprebrojne goste „Boke“ koji su dobroj meri i u valjanom pravcu modelovali kulturnu i društvenu klimu Herceg Novog, posebno u periodu od pedesetih do poznih sedamdesetih godina prošlog veka.

Iz te tačke u centru grada nesumnjivo je potekao snažni krak reke koja je, spajajući se sa drugim rukavcima na mapi kulture Herceg Novog, stvorila od njega grad kulture i umetnosti. Iščitava se to fragmentarno i ponegde i iz Ličnog fonda Ive Andrića ali i iz biografija i marginalija drugih umetnika koji su bili gosti „Boke“. Sačuvana je Andrićeva prepiska sa direktijom hotela iz apri-

---

³ Lični fond Ive Andrića, Arhiv Srpske akademije nauka i umetnosti, broj 3849.

la, kao i iz jula 1961.⁴ Iako se, po prirodi stvari, u njoj ne može naći drugoga osim konvencionalnih iskaza, datuma dolazaka, odlazaka i ostalih podataka direktno vezanih za boravak u hotelu, mnogi detalj osvetljava istinsku gostoljubivost i čast uprave „Boke“ što im u goste stiže važna i draga Andrićeva pojava. I jasnu piščevu želju da se u Novom odmara i da u njemu boravi.

U „Boki“ su supružnici često mogli sretati i Olgu Komnenović, o čijem je suprugu Mirku, ministru u Vladi Kraljevine Jugoslavije, Andrić kao visoki diplomata Kraljevine morao podosta znati. Ponekad, većma tokom zime i s ranoga proleća, Olga Komnenović je boravila u otmenom hotelu. Njena se kuća, zaveštana da bude Gradski muzej, tih godina slabo grejala.

Može se sa pouzdanošću zaključiti da su odluku o gradnji kuće u Novom koja je u njima sazrevala kao plod narandže u primorskom đardinu Ivo Andrić i Milica Babić bili doneli između 1960. i 1961. godine. U isto vreme, Andrićeva rečenica iz pisma doktoru Buzoliću – *Možda ćemo ipak uspeti da u vašem gradu nađemo ono što bismo želeli* – upućuje na zaključak da do leta 1961. verovatno nije nađen *locus* koje bi odgovaralo njihovim potrebama. Činjenica da će novski letnjikovac Andrića nići 1963. svega nekoliko desetina metara od kuće Komnenovića, Mirka i Olge, u kojoj je od 1949. smešten živopisni Gradski muzej, dâ se uzeti ili kao kuriozum ili kao mogućnost da je upravo Topla bila njihova želja.

Kako bilo, među svim mestima zemljinog šara *odabran* je Herceg Novi i Topla *u kojoj se krije sav život sveta* (Andrić 2011: 132).

Kad smo razmišljali o tome gde bismo na moru sagradili štogod kućice za odmor, Milica i ja smo se lako odlučili za Bokotorski zaliv. Najviše nas je privuklo sunce. Kad god bih se našao dole, setio bih se one bosanske poslovice: „U suncu je sedam berićeta, a u kiši samo jedan!“ (Jandrić 1977: 71)

Kuća pod suncem Tople nikla je ubrzo nakon stokholmske svečanosti: građena je od 1962. do početka 1963. Projekat je poveren uglednom beogradskom arhitekti i slikaru Vojislavu Đokiću koji je i sam imao stan u Herceg Novom, izviše Škvera. Brižno ga je idejama dopunjavala Milica Babić, koja je uz pomoć svoga zeta Pavla Zajceva, često bila uz majstore i nadgledala poslove oko gradnje kuće. Andrić je s vremena na vreme i obilazio gradilište na Toploj, a njegova prepiska sa Milicom Babić svedoči da se živo zanimao za gradnju i uređenje. Kuću Andrić i Milica Babić „grade od dela Nobelove nagrade, koja je iznosila 18.102.859 dinara“ (Brajović 2004: 197).

Hercegnovski arhivski izvori i uporedba originalnih nacрта i današnjeg izgleda kuće otkrivaju da je ona bila nešto drugačije zamišljena od one koja je na kraju sagrađena. Fasada je skromnije izvedena, ornamentika svedenija, ukrasne lampe izostavljene, kamena dekoracija umanjena. Nije to formom u punoj meri kuća sa nacрта Đokićevog. No, to nije retkost u stvaranju arhitek-

⁴ Lični fond Ive Andrića, Arhiv Srpske akademije nauka i umetnosti, broj 1021.

tonskih, kao što nije ni u stvaranju literarnih građevina. I pisac, uostalom, uporno traga za formom, *gradi*, iznalazi rešenja, premisslja se i koleba, odlučuje se na izvesna rešenja pa ih napušta. Delo je i ono što jeste, i ono što je *moglo* da bude. Svuda je, ipak, vidljiv *trag* Milice Babić. Recimo, na terasama koje su nalik onima po kojima je ona šetala u roditeljskoj kući u Tuzli.

Ali vrt – on je bio mesto u kome su se estetički najснаžnije izukrštala čuvstva sopstvenika kuće. Bogat, svež, koloritan, inspirativan. U Andrićevoj *SIVOJ SVESCI* nalazi se podatak da je u njemu rasla pedeset i jedna različita florna vrsta, a da je u malom povrtnjaku bilo još *oko dvanaest vrsti povrća*. Preimućstva toga ambijenta Andrić i Milica Babić obilato su koristili, baš poput svih žitelja gradova na moru.

U opremanje jedine kuće koju su podigli za života Andrić i Milica Babić utkali su svoj rafinirani ukus. Enterijer, iako autentičan, imao je ponešto od duha beogradskog doma Andrićevih u koji su se supružnici doselili nakon venčanja 1958. godine. Raspored prostorija i enterijer letnjikovca – onakav kakav je bio za vreme njihovog boravka – možemo rekonstruisati na osnovu sećanja savremenika i retkih dokumenata. Fotografija enterijera kuće iz doba Andrićevog boravka u njoj, koliko nam je poznato – nema. Valja se stoga osvrnuti na napisane i autoru ovih redova izgovorene *pouzđane* reči svedokâ i akterâ Andrićevog društvenog života u gradu pred kapijom Boke.

Najveći deo prizemlja zauzimala je primaća soba iz koje se, kroz dvokrilna zastakljena vrata, izlazilo na hladovitu terasu. Desno od ulaza, u prizemlju, sobe Milice Babić i njene majke. Do Andrićeve radne sobe na spratu lučno vode drvene stepenice. Duž čitavog frontalnog dela kuće, direktno ka ulazu u Boku – balkon. I pogled.

Bosiljka Pušić, profesorka, spisateljica i pesnikinja, zajedno sa svojim suprugom arheologom Ilijom Pušićem, pripadala je krugu dragih Andrićevih hercegrovskih prijatelja. Ona svedoči o „izuzetno jednostavnom ali elegantnom pokućstvu“ u centralnoj, primaćoj sobi. U njoj je „pored stolića i garniture za sedenje [...] bila još samo starinska komoda 'komo', kako je zovu Bokelji, od orahovine, i na njoj samo stara mesingana brodska lampa, vrlo uglancana“ (Pušić 2015: 59).

Pokućstvo je bilo skromno a otmeno, predmeti uneti sa najvećom pažnjom. Umetničke slike po zidovima – retke i odabrane.

Na zidu, iznad komode, visila je slika Voja Stanića, osrednjeg formata. Na slici je bio predstavljen jedrenjak u zapenušanom moru. Jedrenjak je bio postavljen u dijagonalni slika, pa je zbog toga izgledalo kao da ga zapenjeni valovi bacakaju i kao da će svakog časa iskliznuti iz okvira i poleteti prema podu. (Pušić 2015: 59).

Jedrenjak hercegrovskog i svetskog slikara Voja Stanića zapravo nosi ime „Barka“ i to ulje na platnu formata 66×66 cm, nastalo 1962, danas se nalazi u radnoj sobi Andrićevoj u Spomen-muzeju u Beogradu. Stanić se u razgovoru sa

autorom, aprila 2018. prisetio da je Andrić imao dve njegove slike, od kojih je jednu pisac kupio a drugu dobio na poklon. Kasnijim uvidom u korpus umetničkih slika iz Andrićeve zaostavštine utvrdili smo da ih je Andrić imao ukupno tri. Osim „Barke“, u radnoj sobi Andrićevog muzeja je i ulje na platnu „Čovek sa galebovima“ (1957, 65×45,5 cm) a u kustoskoj sobi istog muzeja je platno „Bife ‘Obala’“ (1970, 63×71 cm) koje je Pisac dobio na poklon od kuće „Politika“.

S proleća 2018, Vojo Stanić je posvedočio o jednoj osobenosti koja može biti i maleni prilog Andrićevom i Miličinom odnosu prema životnom prostoru, pa i esteticu. Supružnici bi, naime, nedeljama pre donošenja odluke da okače neku sliku, na određeno mesto na zidu stavljali poster približnoga izgleda i formata. Ako bi im mesto pogodovalo, ako bi bilo oku milo – poster bi zamenila slika. Ako ne – tražili bi strpljivo novo. Dok ga ne pronađu.⁵

I kada oprema kuću, ergo, baš i kada daje predloge arhitekti Đokiću, Andrić je pre svega – pisac. Umetnik. Onaj koji traga, *sumnjivo lice, maskirani čovek u sumraku, putnik sa lažnim pasošem*, kako piše u ESEJU O GOJI.

Zgrada hercegnovskog Arhiva na Belavisti bila je za Andrića, koji je u uzbudljivom miru evropskih arhiva decenijama tražio i nalazio neprocenjivo blago, naročito važno mesto na gradskoj mapi. Pisac se, kako je zabeležio u članku KAD JE REČ O ARHIVAMA iz 1960. godine (Andrić 1981: 334), više od zvanične građe zanimao za *pojednost, često i beznačajnu sitnicu, koja je slučajno ušla u arhiv uz istorijske događaje*. Za čestih boravaka u Herceg Novom, Andrić se živo interesovao za prošlost, za bogate slojeve povesti grada na limesu. A istorija je u Novom – posvuda: u arhivskim registama i u pamćenju čoveka. Upoznao se pisac sa vremenima Ilira, Rimljana, Župe Dračevice, srpske srednjovekovne države, proučavao mletačku, francusku, špansku, rusku upravu grada na ulazu u Bokotorski zaliv.

Imajući u vidu da je Andrić u Herceg Novi počeo da dolazi onda kada su njegova najznačajnija dela, posebno velike romaneskne tvorevine već bile iza njega, potpuno je razumljivo što rezultate istraživanja u hercegnovskom arhivu on u svome stvaralačkom radu nije u većoj meri preoblikovao u književni materijal, već ih je uglavnom ostavljao u svojim beležnicama kao zapise ili crtice.

U množini arhivske građe iz fondova hercegnovskog Arhiva, razume se, najviše je vremena posvetio bosanskom, predturskom i turskom periodu, posebno pedantnim i ažurno vođenim turskim defterima. Poznato je Andrićevo više-decenijsko interesovanje za ličnost Hercega Stjepana Vukčića Kosače (oko 1404–1466). O hercegu od svetog Save pisao je još u svojoj doktorskoj disertaciji (Andrić 1982), a dugo godina nakon toga prikupljao je iz više izvora građu o istorijskoj ličnosti koja ga je *odavno zanosila*. Andrić je sam govorio da se *neko-*

⁵ Iz razgovora autora sa Vojom Stanićem u Herceg Novom, aprila 2018. godine.

liko puta nakanjivao da osvetli lik Hercega Stefana, ali je zaključio da je to za njega ipak *podaleka tema*, da tu *nema šta da vidi, opipa* (Jandrić 1977: 234–235). Građu o Hercegu Stjepanu koju je Andrić istražio inkorporirao je u nekoliko kratkih priča čiji je glavni lik bosanski pisar Dražeslav Bojić, istorijska ličnost XIV veka, minuciozni dijak ćirilskih povelja.

U hercegnovskom Arhivu, odsjeku Državnog arhiva Crne Gore, osim sećanja na Andrića, nalazi se i nekoliko podataka iz zemljišnih knjiga vezanih za kuću na Toploj i za plac na kome je izgrađena. Pod rednim brojem 10 je upis unet 16. decembra 1961. godine, zaveden pod brojem 391/61 (Knjiga 6, ZU 85–132) u kome stoji: „Na osnovu ugovora o ustupanju prava trajnog korišćenja u Herceg-Novome, 24. novembra 1961 god. ovjerenog u potpisu istog dana pod Ov. I 998/61 ovog suda, uknjižuje se pravo trajnog korišćenja čest. zem. 614/2 ov. u svrhu podizanja porodične stanbene zgrade, na ime i korist Milice Babić, supruge Ive Andrića.“

Nakon što je Milica Babić preminula 24. marta 1968, kuću i plac Andrić je ostavio njenoj sestri Danki Zajcev o čemu svedoči upis broj 11 od 17. septembra 1968 (zavodni broj 485/69). U njemu stoji: „Na osnovu rješenja o nasljeđivanju od 6. maja 1968 O br. 289/68 Prvog Opštinskog suda u Beogradu, uknjižuje se pravo trajnog korišćenja čest 614/2, na korist: Zajcev rođ. Babić pok. Stevana iz Splita.“

Opština Herceg Novi otkupila je Andrićevo kuću od Danke Zajcev 17. oktobra 1969. godine. Ugovor o kupoprodaji i prenosu prava korišćenja⁶ potpisali su predsednik Skupštine Opštine Herceg Novi Petar Stijepčić i Pavle Zajcev, Daničin brat kome je ona dala punomoćje.⁷

Milicu Babić, poznatu i cenjenu kostimografkinju beogradskih teataru, zdravstvene neprilike nisu sprečavale da u Novom – stvara. Ona je bečki i pariski đak: u Beču je učila Akademiju za umetnički obrt, a u Parizu bogatila znanja iz kostimografije. U Herceg Novom je priredila i jednu intimnu i manje poznatu – izložbu. Bosiljka Pušić, godine 2018, svedoči da je Milica Babić jednom prilikom pozvala telefonom na „Andrićevo bijenale“, kako ga je sama nazvala. Umešna i kreativna, ova je *slikarka kostima* u kući na Toploj priredila gostima – Pušićima i Stanićima, uz ručak i jedan mali kulturni događaj. Bila je to „izložba“ različitih biljaka i predmeta, koji su nošeni jakim jugom dospeli na obalu, kod tunela na Toploj. Tu ih je za jedne od svojih šetnji sakupio Andrić i doneo kući. Milica Babić je u tim biljkama neobičnih oblika videla lep „materijal“ za iskazivanje umetničkih afiniteta. „Tako je u ugao jednog zardalog metalnog rama, veličine dopisnice, uđenula neku osušenu pamučastu biljku, pa je to

⁶ Zavedeno pod brojem 2–07–2138/1, 27. oktobra 1969. godine.

⁷ Svi ovi dokumenti nalaze se u hercegnovskom Arhivu čijim se uposlenicima ljubazno zahvaljujemo.

na jarko crvenoj podlozi časopisa izgledalo vrlo šik“ (Pušić 2015: 59). Ambijent za razgovor je oplemenjen a Andrićeva kuća doživela je svoje prvo „bijenale“.

Sa Bleda u Herceg Novi jula 1965. Milici Babić stiže jedno pismo (Karaulac 1989: 67). Datirano je na 8. jul. Rukopis joj je dobro znan, stil ništa manje, a najpoznatiji i verovatno najdraži je potpis u desnom donjem uglu hartije. Tamo stoji: *Mand*. To je skraćunica od reči *Mandarin*, kojom je Ivo Andrić od 1. oktobra 1956. potpisivao sva svoja pisma i razglednice što ih je iz raznih tačaka sveta odašiljao Milici Babić, najčešće na beogradske (Mišarska 10, Proleterskih brigada 2a) i hercegnovsku adresu (Topla). Ovaj nadimak – ličan i zanimljiv – piscu je nadenula sama Milica pre nego što je bio otputovao u Kinu 1956. godine. Od tada je u njihovim epistolama Andrić – „Mandarin“, a Milica Babić – *Lepo*, *Milo lepo* i najčešće – *Ubavka*. Lična, šiframa posejana azbuka, za samo dva čitaoca.

U pismu koje započinje sa *Draga Lepo* kratki su utisci o upravo završenom 33. Kongresu PEN klubova na Bledu, crtice o vremenskim prilikama u Sloveniji. Jedan pasus, ipak, rastače tonove običnosti. U nekoliko redaka odslikavaju se, kao u ogledalu, *prava* osećanja Iva Andrića: prema prečestim i sve težim izbivanjima iz kuće, prema svojoj supruzi i, najposle i ovde najbitnije – prema kući u Novom.

Mislim o vama i kući. Hoćeš li uspeti da Ti svrše peč i staklenu verandu? kako ste – to naravno u prvom redu – Ti i Baka sa zdravljem? Ovako kad sam daleko među tuđim ljudima sve tamošnje brige i teškoće izgledaju sitnije, a naša kuća raj.

U poznim godinama života Andrić je stekao porodicu. Vršnu tačku lične sreće doseže uz suprugu, u Herceg Novom. Zato nobelovac, hvatajući u letu svoju misao na dom na Toploj, vlastitom rukom ispisuje da mu ona liči na – raj.

Šta je ova Topla? Naselje od nekoliko desetina kuća, sa grobljem i crkvom, a draga je kao neko neobično žensko ime, i u njoj se, ovako malenoj, krije sav život sveta, prošli, sadašnji i budući.

U priči TRENUTAK U TOPLOJ objavljenoj prvi put u listu KOMUNIST 1963.⁸ – prve godine Andrićevog bivanja u *njegovoj* hercegnovskoj kući – pripovedač ove reči daruje mladom Njegošu u kome baš na kamenoj skali pred Tropovićevo školom misao o svetu i čoveku stade da kipti i da se komeša i valja kao kakav veliki morski talas. Večita misao započinje da sazreva u „izraslom i snažnom dečaku“ koji baš u „toj“ Toploj čezne da odgonetne šta je to Geteovsko *što u srži na okupu vasionu drži*.

Pitanja koja su u Njegošu *strujala bez prestanka, pomešana sa izlomljenim, polujasnim odgovorima* vodiče pesnika sa mora do večitih odgovora utisnutih u GORSKI VIJENAC i u LUČU slično kako su Andrića vodila ka ČUPRIJI i ZNAKOVIMA PORED PUTA još otkad je kao dečak iz skromne višegradske kuće gledao hućecu

⁸ KOMUNIST, godina 21, broj 342 (28. novembar 1963), str. 11.

Drinu i na njoj most Mehmet-paše Sokolovića. (*Ja sam prvi put progledao pred ti mostom na Drini, u Višegradu...*)

Andrić, na kraju stvaralačkog puta, u Njegoševoj ulici na Toploj, piše (o) Njegošu, na početku puta, u Toploj... Za Andrića Njegoš je istinska i duboka inspiracija, stvaralac kome je tokom četiri decenije (1925–1963) posvetio više napisa⁹ nego ma kojoj drugoj ličnosti: čak deset. „Posle Njegoša – pisao je Vojislav Đurić – „ali drukčiji nego on, Andrić je jedini veliki putnik kroz srebrnu maglu istorije“ (Đurić 2017: 9).

Iako Andrić u rečenju priči ne pripoveda u vlastito ime već, očaran lepotom predela, progovara kroz *većito prisutnog* Njegoša, tada stasitog dečaka koji je iz crnogorskih brda došao na obalu – ne daju se u celom Andrićevom pripovedačkom opusu iščitati slojevitiji niti važniji redovi *duboke odanosti* prema lepoti i obličjima Herceg Novoga u kome je ova priča domišljena i verovatno napisana.

Šta je, konačno, Andrić *stvorio* u Herceg Novom?

Pitanje je to koje lebdi i iznad iščitanih stranica njegovoga velikog dela – reklo bi se sličnom snagom i proučavaocu istorije književnosti i njegovim poklonicima koji se zateknu pred kućom na Toploj. Ovo bi pitanje valjalo diferencirati od onog sa kojim bi se (olako) moglo izjednačiti: šta je Andrić napisao u Herceg Novom.

Stvorio je tu, izvesno je, i više nego što je *napisao*. Neće biti pogrešno ako se kaže da je na ulazu u Boku Andrić stvorio sklad i harmoniju koje su pogodovale njegovoj nameri da sumu svoje životne mudrosti i fragmente njegovih promišljanja o čoveku i svetu koji ga okružuje cizelira u ssevremene *Znakove (pored puta)* koje je, prema sopstvenom kazivanju, pisao od svoje osamnaeste do osamdeset druge godine života (1910–1974). U isto vreme, hercegnovski i drugi mediteranski predeli, svetlost i more kojima se Andrić u poznim stvaralačkim godinama sve češće okretao, vremenski koincidiraju „godinama u kojima nastaju solarne pripovetke mediteranskog tipa“ pri čemu je upravo more *centralna antropološka paradigma čoveka kopna i čoveka morskih obala* (Šeatović 2016: 110).

Andrićev korpus posleratnih pripovedaka smeštenih u mediteranski ambijent, kao „konstitutivni tematski element“ (Šeatović 2016: 107–108) ima samou. Prema Svetlani Šeatović Dimitrijević „specifičan oblik samosti ili usamljenosti ispoljavaju junaci u pripovetkama LETOVANJE NA JUGU (1959), ŽENA NA KAMENU (1954) i JELENA, ŽENA KOJE NEMA (1962) koja se ne odnosi na mediteranski prostor, ali poseduje elemente solarnih bića u kojima je prisustvo svetlosti

⁹ U pitanju su eseji i studije NJEGOŠ KAO TRAGIČNI JUNAK KOSOVSKE MISLI; NJEGOŠ U ITALJI; LJUBA NENADOVIĆ O NJEGOŠU U ITALJI; NJEGOŠEVA ČOVEČNOST; SVETLOST NJEGOŠEVOG DELA; NEŠTO O NJEGOŠU KAO PISCU; VEČNA PRISUTNOST NJEGOŠEVA; NJEGOŠEV ODNOS PREMA KULTURI; NAD NJEGOŠEVOM PREPISKOM kao i priča TRENUTAK U TOPLOJ.

jedno od merila sreće i stepena usamljenosti auktorijalnog pripovedača“ (Šeatović 2016: 107–108).

U nedostatku svetlosti, junaci odlaze u samoću, tišinu, melanholiu, a sa druge strane pojava svetlosti u mediteranskom okruženju junake odvodi u pravcu promišljanja sopstvenog života (LETOVANJE NA JUGU), svođenje računa sa starošću (ŽENA NA KAMENU) ili drugih aspekata koji dovode do metafizičkih spoznaja ljubavi i umetničke inspiracije (JELENA, ŽENA KOJE NEMA) – Šeatović 2016: 107–108. U finalnom delu svoga pripovedačkog opusa, dakle, Andrić je oblikuje „veoma sofisticirani krug junaka koji se razlikuje od onih balkanskih sudbina koje nalazimo u pripovetkama između dva rata (Alija Đerzelez, Anika, Mara)“; to su „urbani, visokoobrazovani junaci koji u blizini mora otkrivaju svoje svetove i pokazuju naličje sopstvenih sudbina“ (Šeatović 2016: 121).

Pogled na Andrićeve stvaralačku bibliografiju upućuje na zaključak da je u Herceg Novom radio i na drugim svojim pripovetkama (zbirka KUĆA NA OSAMI) i, izvesno je, na nezavršenom romanu OMER-PAŠA LATAS „iz kojeg će odlomak ŽILAVKA (docnije VINO ZVANO ŽILAVKA objaviti u novembru [1966], kada dobija i nagradu AVNOJ-a“ (Đukić 2012: 514). Da je u Herceg Novom radio na OMER-PAŠI LATASU, upućuje i jedna rečenica iz pisma Andriću veoma bliske osobe, dragocenog višedecenijskog saradnika i pomoćnika Vere Stojić: iz Sutivana ona 4. jula 1965. izražava nadu da „šjor Ivo nije sasvim zaboravio Omera“ (Đukić 1988: 125).

U vremenskom okviru koji bismo mogli uslovno nazvati Andrićevim *hercegnovskim godinama*, a on se proteže od početka do osme godine šezdesetih godina XX veka, Pisac je (računajući i one iz zaostavštine, posthumno štampane) objavio pripovetke: ĐORĐE ĐORĐEVIĆ (1960), KULA, SVEČANOST, SUNCE, RAZARANJA, PRAZNIČNO JUTRO, U ČELJI 115 (1960), PREDVEČERNJI ČAS (1961), JELENA, ŽENA KOJE NEMA (1962), DVA ZAPISA BOSANSKOG PISARA DRAŽESLAVA (1963), KOD LEKARA (1964), SUSRET (1965), RAZGOVOR PRED VEČE, VELIKI RASPUST, SARAČI (1966), VEJAVICA i LEGENDA O POBUNI (1968–1969). Do kraja piščevog života i posthumno objavljene su pripovetke PEKUŠIĆI (1971), RANJENIK U SELU (1971–1972), SLEPAC (1975), UVOD, BONVALPAŠA, ALIPAŠA, BARON, GEOMETAR I JULKA, CIRKUS, JAKOV, DRUG IZ DETINJSTVA, PRIČA, ROBINJA, ŽIVOTI, LJUBAVI, ZUJA (1976) i NEMIR (1981).

Ako se kao održivo uzme polazište da je Andriću prijao boravak u Herceg Novom i da je Topla za njega bila lični i stvaralački *locus* svetlosti, sklada i harmonije – čijoj je izgradnji takvih svojstava Pisac i sam štedro doprinomio – može se izvesti hipoteza da je izvestan broj ovih priča, ako ne nastao, a onda svakako doterivan u radnoj sobi ili u vrtu hercegnovskog letnjikovca. Na novskoj *ariji*.

Da je – kao što jeste – u svome vrtu o kojem se Milica Babić starala sa retkom brižnošću i tihim strpljenjem, Pisac stvorio jedino lirski zapis STARINSKA PESMA POSLE SJAJNOG DANA (1964) – bilo bi to značajan podatak za njegovu stva-

ralačku biografiju i još važniji za književnu istoriju Herceg Novog. Stranica u SVETLO ZELENOJ MALOJ SVESCI:

Modra površina mirnog mora prima brzo boju večeri, a u dnu vidika bela lađa naglo se udaljuje i sve više biva kao magla, kao pramen dima bez vidljive vatre.

Bela lađa što naglo nestaje: još koji trenutak, i biće samo kao misao o njoj, kao sećanje.

*Bela lađa, ista nam je sudbina, sudbina svega, jer i mi ćemo brzo potonuti u naše more, u san i tamu.*¹⁰

Herceg Novi, grad Matavuljev, Njegošev, grad Carev i Lalićev, upisan je i tako, dubokim tragom brida Andrićevog pera, na literarnu mapu sveta kao mesto mirnog zbrajanja životnih i umetničkih iskustava Andrićevih; onih koja su se stala množiti od prvih dečjih pogleda na Drinu, na svet i na život, do poznih pogleda na Njegoševu kapelu na Lovćenu.

Andrićev *trenutak u Toploj* večan je. Usidren na Toploj, nepotonuo u more, san i tamu. Ostao je, kao bela lađa što naglo nestaje, kao misao o njoj i kao sećanje.

Izvori

Andrić 1977: Andrić, Ivo. ZNAKOVI PORED PUTA. Beograd – Zagreb – Sarajevo.

Andrić 1981: Andrić, Ivo. КАД ЈЕ РЕЧ О АРХИВАМА. In: Andrić, Ivo. *Sabrana dela*. Tom 13: *Умешник и његово дело*. Beograd – Zagreb – Sarajevo – Skoplje. S. 332–334.

Andrić 1982: Andrić, Ivo. Развој духовног живота у Босни под утицајем Турске владавине. In: *Свеске Задужбине Иве Андрића*. Beograd. Год 1, бр. 1. С. 6–258.

Andrić 2011: Andrić, Ivo. TRENUTAK U TOPLOJ. In: Andrić, Ivo. *Priče o moru*. Beograd. S. 131–134.

Brajković 2004: Брајковић, Гордана. *Андрић и Милица*. Beograd.

Đukić 1988: Prepiska. Ivo Andrić i Vera Stojić. In: *Sveske Zadužbine Ive Andrića*. Beograd. God. 7, br. 5. S. 9–133.

Đukić 2012: Đukić Perišić, Žaneta: *Pisac i priča*. Novi Sad.

Đurić 2017: Đurić, Vojislav. Ivo Andrić. Ђурић, Војислав. Иво Андрић. *Sveske Zadužbine Ive Andrića*. Beograd. God. 36, br. 34. S. 7–11.

Jandrić 1977: Јандрић, Љубо. *Са Ивом Андрићем*. Beograd.

Karaulac 1989: Karaulac, Miroslav. Andrićeva pisma Milici Babić. In: *Sveske Zadužbine Ive Andrića*. Beograd. God. 8, br. 6. S. 7–91.

¹⁰ Lični fond Ive Andrića, Arhiv Srpske akademije nauka i umetnosti, broj 418.

- Palavestra 1981: Palavestra, Predrag. *Skriveni pesnik – prilog kritičkoj biografiji*. Beograd.
- Pušić 2015: Pušić, Bosiljka. *Hvatač snova ili bilo nekad u Herceg Novom*. Cetinje.
- Porović 2009: Поповић, Радован. *Андрићева пријатељства*. Београд.
- Roganović 2018: Roganović, Vladimir. *Andrić u Herceg Novom – Andrićeve novske staze, lica, predeli*. Beograd – Herceg Novi.
- Šeatović 2016: Šeatović Dimitrijević, Svetlana. „Понори од сјаја“ Андрићевих јунака. In: *Sveske Zaduzbine Ive Andrića*. Beograd. God. 35. Broj 33. S. 107–127.

Roganović, Vladimir (Belgrade)

Andrić in Sun-Drenched Herceg-Novi

Ivo Andrić's house in sunny Herceg-Novi is the only house built during his lifetime and expressly according to his wishes. Along with its garden, the house blossomed into a harmonious setting for the marital bliss Andrić and Milica Babić found in their golden years. What could have possibly emboldened this genius artist, this wordsmith of *THE BRIDGE ON THE DRINA*, *THE DAMNED YARD*, *THE BRIDGE ON THE ŽEPA*, to, in the autumn of his life, have a house built for the first and only time? And, out of all earthly places, in Topla, at a three-way crossroads? Was it sunshine, the light, or perhaps the natural and social milieu of the „artists' town“? Or... was it love?

Vladimir Roganović
Kostolačka 21
11 000 Beograd
+381 69 222 02 01
roganovicvladimir@gmail.com

